

AKADEMIA GÓRNICZO-HUTNICZA
IM. STANISŁAWA STASZICA W KRAKOWIE

NAUKA O MATERIAŁACH

Wykład II: Monokryształy

JERZY LIS

Wydział Inżynierii Materiałowej i Ceramiki
Katedra Ceramiki i Materiałów Ogniotrwałych

Treść wykładu:

1. Wstęp – stan krystaliczny
2. Budowa kryształów
  - 2.1. Budowa kryształów,
  - 2.2. Budowa kryształów rzeczywistych – defekty,
3. Otrzymywanie monokryształów
  - 3.1. Podstawy krystalizacji,
  - 3.2. Techniki otrzymywania monokryształów
4. Właściwości i zastosowanie monokryształów

Wstęp - stan krystaliczny

- ❑ Stan krystaliczny jest podstawową formą występowania ciał stałych w przyrodzie. Cechą wyróżniającą kryształy jest ich uporządkowana budowa o periodycznym powtarzaniu się w przestrzeni elementów fizycznych takich jak atomy, jony czy cząsteczki.
- ❑ Jako materiały KRYSZTAŁY mogą występować w formie: pojedynczych dużych kryształów, drobnych kryształów w formach zdyspergowanych, włókien, warstw lub związanej z innymi kryształami w polikryształ

Wstęp - stan krystaliczny

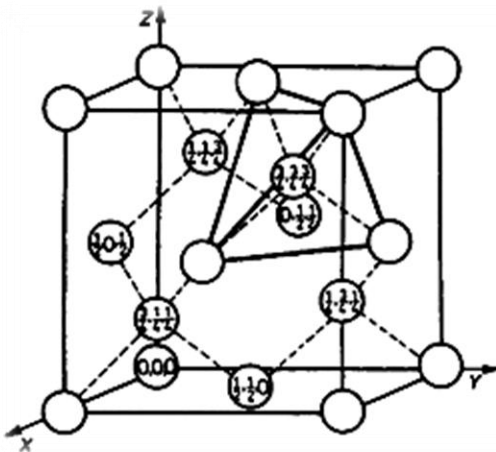
- ❑ Budową kryształów i prawami rządzącymi tą budową, zjawiskami i przemianami zajmuje się **KRYSTALOGRAFIA**.
- ❑ W NAUCE O MATERIAŁACH interesują nas przede wszystkim te parametry kryształów, które niezbędne są do opisu budowy materiału łączące się bezpośrednio z właściwościami materiałów i metodami ich otrzymywania.

Celem wykładu jest przybliżenie i uporządkowanie wiadomości o budowie kryształów, ich właściwościach i podstawach ich otrzymywania oraz scharakteryzować te materiały, które wytwarza się i wykorzystuje w formie dużych monokryształów.

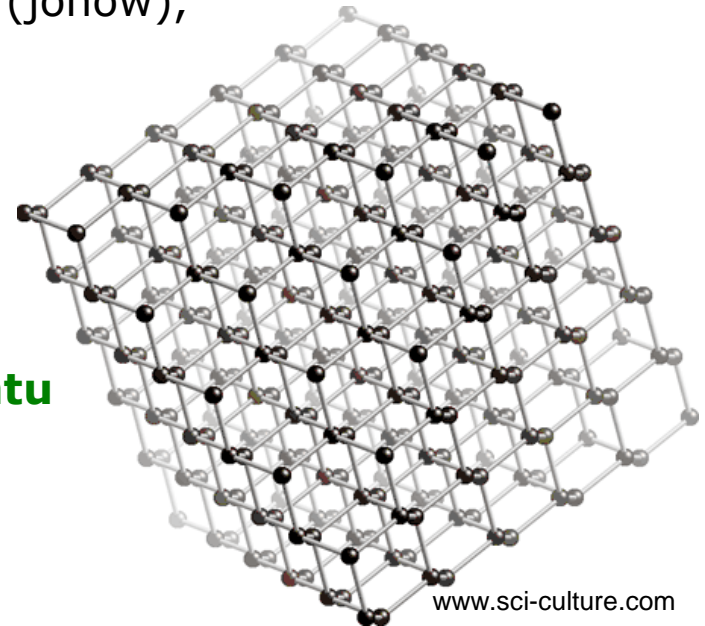
Budowa kryształów

Do opisu budowy kryształu należy podać:

- ❑ związek chemiczny (pierwiastek, wzór cząsteczkowy),
- ❑ układ krystalograficzny, typ sieci i grupy przestrzennej,
- ❑ typ struktury i położenia atomów (jonów),
- ❑ parametry komórki elementarnej

Struktura diamentu

www.sci-culture.com

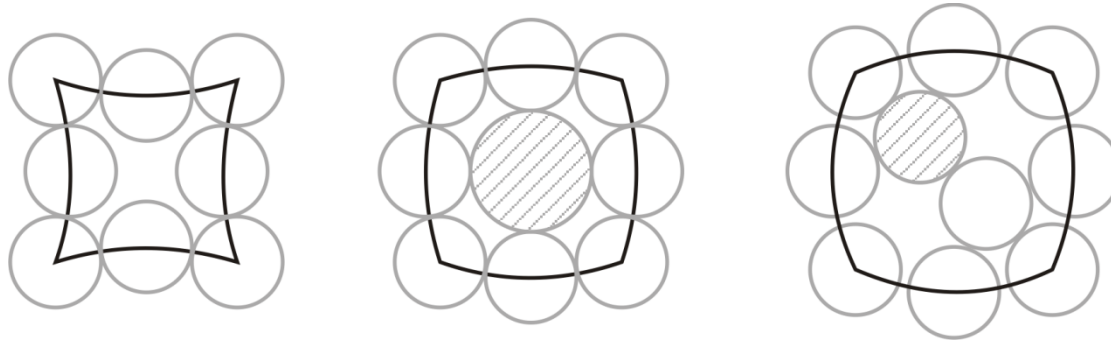
Budowa kryształów rzeczywistych

- ❑ W rzeczywistości kryształy mają skończone wymiary i wady budowy (defekty).
- ❑ Powstawanie defektów może być uwarunkowane termodynamicznie (równowaga termodynamiczna) lub wynikać z warunków powstawania kryształów.
- ❑ Defekty w sposób decydujący mogą wpływać na właściwości materiałów.
- ❑ Defekty dzielimy (umownie) na :
  - punktowe,
  - liniowe,
  - płaskie.

Budowa kryształów rzeczywistych

Defekty punktowe

Są to zaburzenia sieci krystalicznej o zasięgu wymiarów atomów (jonów).

Typy defektów na przykładzie struktury MX.

- wakancja (wakans) - brak atomu (jonu) w węzle sieci

$$V_{X'} \quad V_M$$

- atom (jon) w niewłaściwym położeniu

$$M_{X'} \quad X_M$$

- atomy (jony) w położeniach międzywęzłowych

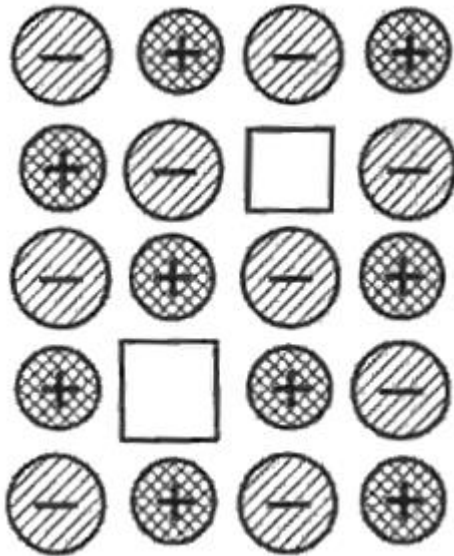
$$M_{i'} \quad X_i$$

- defekty ładunków (elektrony e^- i dziury h^+)

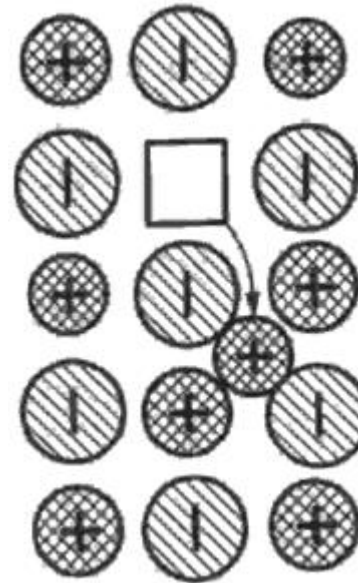
Budowa kryształów rzeczywistych

W kryształach jonowych konieczne jest zachowanie obojętności ładunku, stąd zespoły defektów.

Przykłady:

Defekt Schottkie'go

Defekt Frenkla

Budowa kryształów rzeczywistych

Obecność wakancji w kryształach jest uzasadniona termodynamicznie, a ich stężenie jest zależne od temperatury.

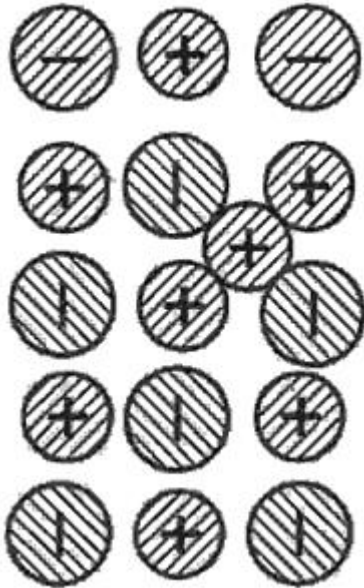
$$[V] \sim \exp\left(-\frac{E_v}{kT}\right)$$

dla Cu: 400 °C $[V] = 10^{-14}$, 900 °C $[V] = 10^{-4}$

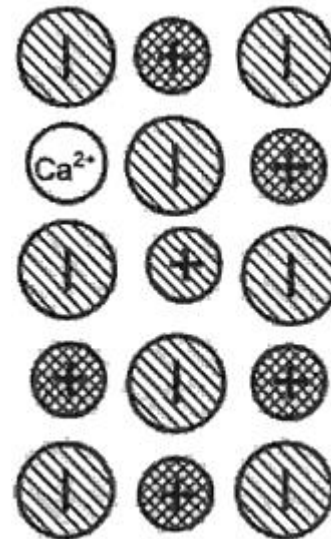
Z występowaniem defektów punktowych wiążą się następujące specyficzne formy materiałów:

- roztwory stałe (substytucyjne i międzywęzłowe)
- związki niestechiometryczne (np. Fe_{1-x}S)

Budowa kryształów rzeczywistych

defekt międzywęzłowy

defekt substytucyjny

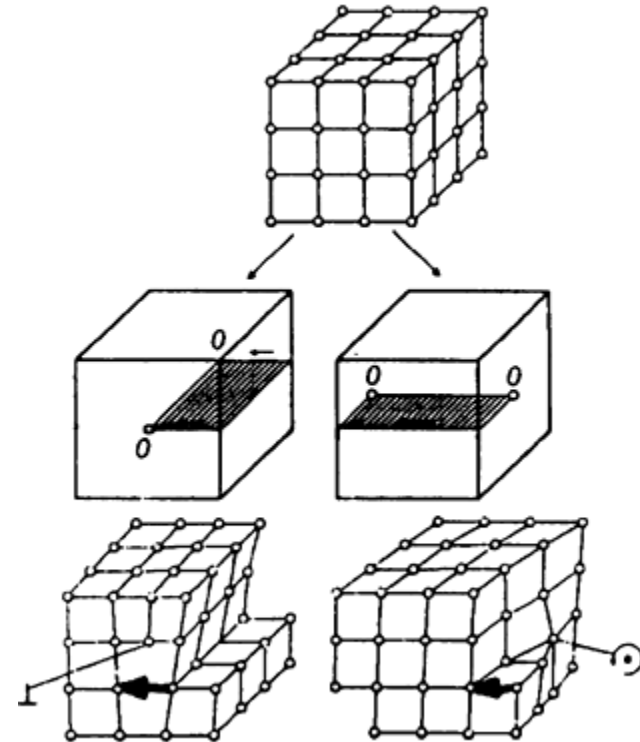
Budowa kryształów rzeczywistych

Defekty liniowe

Zaburzenia jednowymiarowe wzdłuż linii w kryształach

- dyslokacje krawędziowe,
- dyslokacje śrubowe

Dyslokacje w strukturach o dużej ruchliwości defektów (np. metale) mogą oddziaływać na siebie, dzielić się, poruszać, wspinać wpływając na właściwości materiałów (np. plastyczność metali).

Do opisu defektów liniowych w kryształach służy **wektor Burgersa** $\vec{b}$

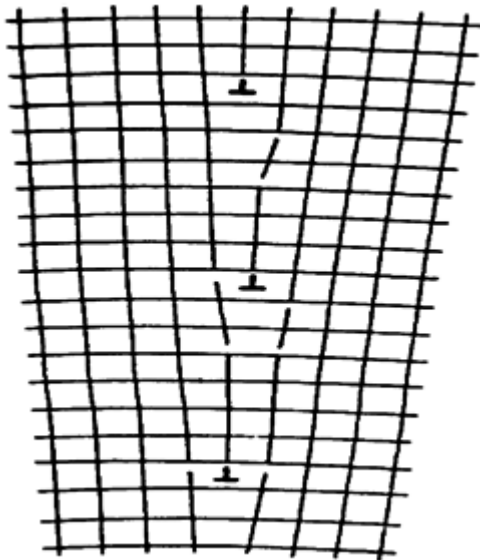
Budowa kryształów rzeczywistych

Defekty płaskie

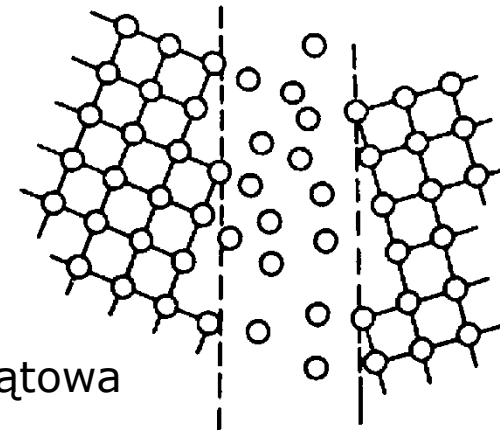
granice kryształów – niskokątowe (wąskokątowe) i szerokokątowe, bliźniacze

błędy ułożenia

Defektami płaskimi są także zewnętrzne powierzchnie kryształu

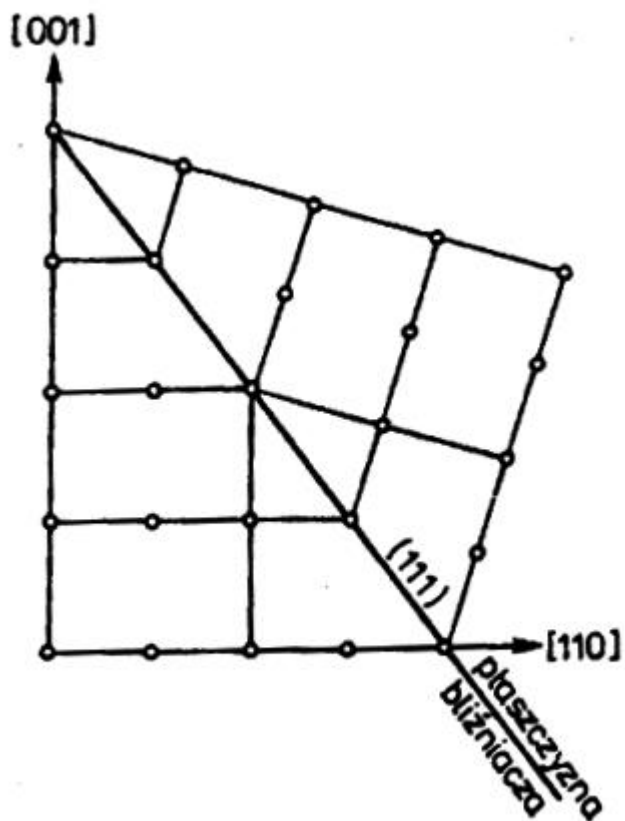

wysokokątowa

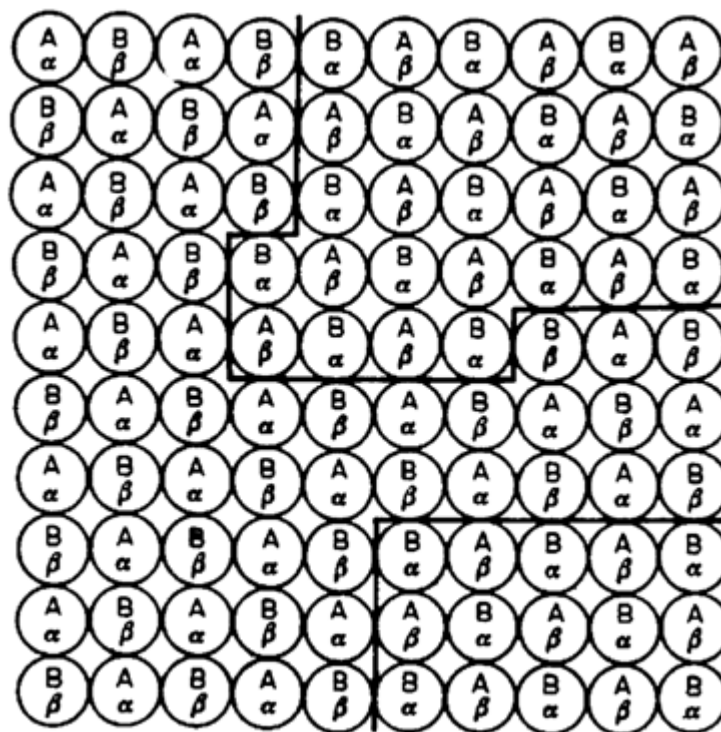

szerokokątowa

Budowa kryształów rzeczywistych

granica bliźniacza

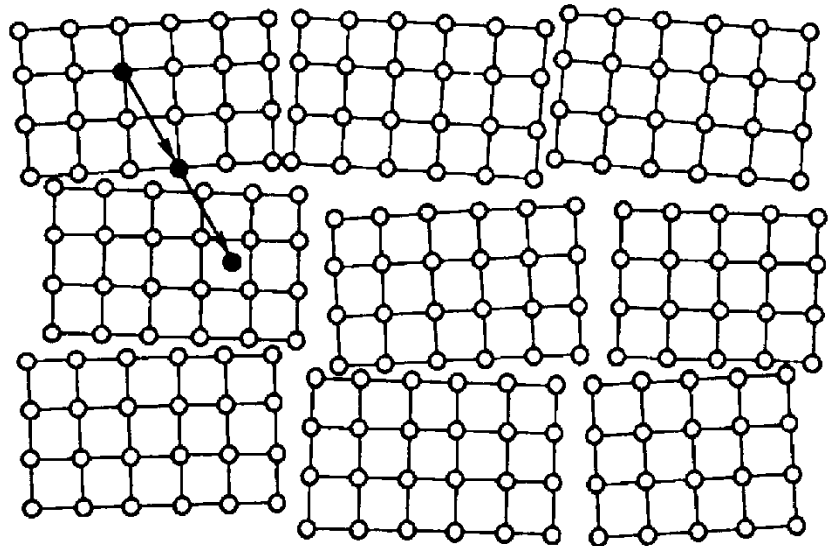

błędy ułożenia

Budowa kryształów rzeczywistych

Zespoły przestrzenne defektów

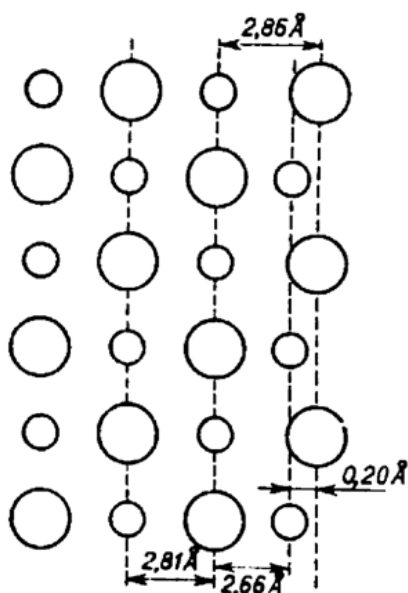
- defekty punktowe mogą tworzyć zespoły - klastery zmieniając lokalnie budowę kryształu - domeny i wtrącenia
- defekty płaskie zmieniają budowę idealnego kryształu w budowę mozaikową

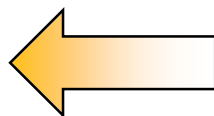
Budowa kryształów rzeczywistych

Energia powierzchniowa kryształów i energia granic międzyziarnowych

Atomy (jony) znajdujące się na granicy kryształ-próżnia (gaz) charakteryzują się nadmiarową energią w porównaniu z wnętrzem kryształu.

Nadmiar energii wynika z naruszenia symetrii sił wzajemnego oddziaływania atomów na powierzchniach.

retrakcja kationów

Budowa kryształów rzeczywistych

Jeżeli oznaczymy:

n_{ik} i n_{ip} - liczbę sąsiadów jonów we wnętrzu i na powierzchni kryształu
oraz u_{ik} i u_{ip} - energię wzajemnego oddziaływania jonu z sąsiadem

to:

$$n_{ik} u_{ik} > n_{ip} u_{ip}$$

Atomy na powierzchni posiadają nadmiar energii. Energia ta nosi nazwę energii (entalpii) powierzchniowej:

$$E_s = \int_s \sigma_s dS$$

σ_s - energia powierzchniowa dla danego kierunku krystalograficznego

$$\sigma_s = \gamma + S \frac{d\gamma}{dS} \quad \gamma - \text{napięcie powierzchniowe}$$

Jeżeli $d\gamma/dS = 0$, to energia powierzchniowa równa się napięciu powierzchniowemu.

Budowa kryształów rzeczywistych

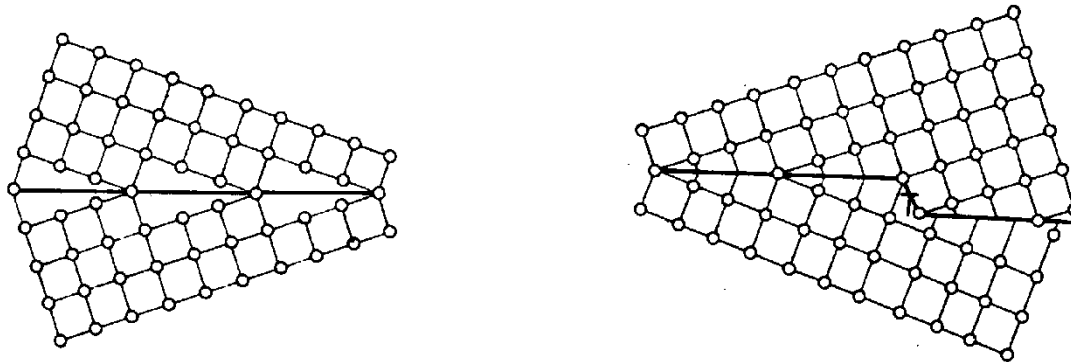
Przykłady wartości energii powierzchniowej kryształów

faza	Płaszczyzna krystalograficzna	Nadmiarowa entalpia swobodna (energia powierzchniowa), [J/m ²]
α Al ₂ O ₃	(1120)	0,90
α Al ₂ O ₃	(0001)	1,00
MgO	(100)	1,15-1,20
T ZrO ₂		0,77
C (diament)	(100)	9,2-9,8
C (diament)	(110)	6,5
C (diament)	(111)	5,3-5,6
β SiC	(100)	5,3
TiC	(100)	3,86
TiC	(111)	2,28
TiN	(100)	3,26
TiN	(111)	2,26
β Ti	(110)	1,25

Budowa kryształów rzeczywistych

Energia granic międzyziarnowych

Podobnie - zaburzenia budowy granic międzyziarnowych powodują, że atomy tworzące granice posiadają nadmiarową energię w porównaniu z atomami we wnętrzu kryształu. Wartość tej energii jest porównywalna z wielkością energii powierzchniowej.

Wielkość energii granic mogą obniżać m.in. zjawiska:

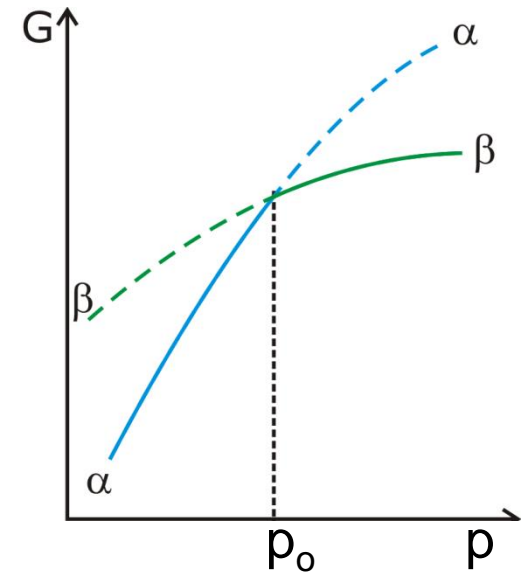
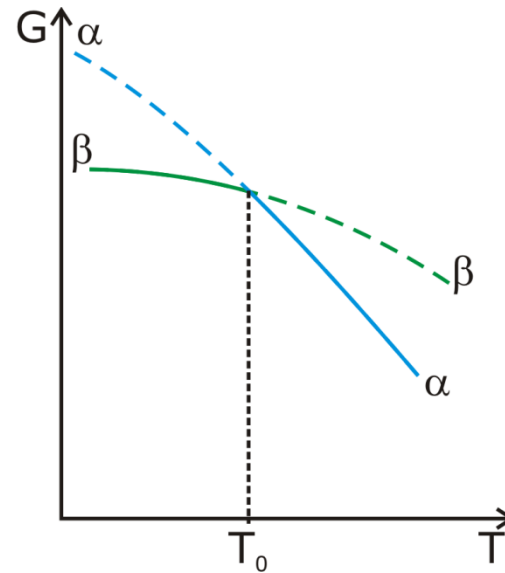
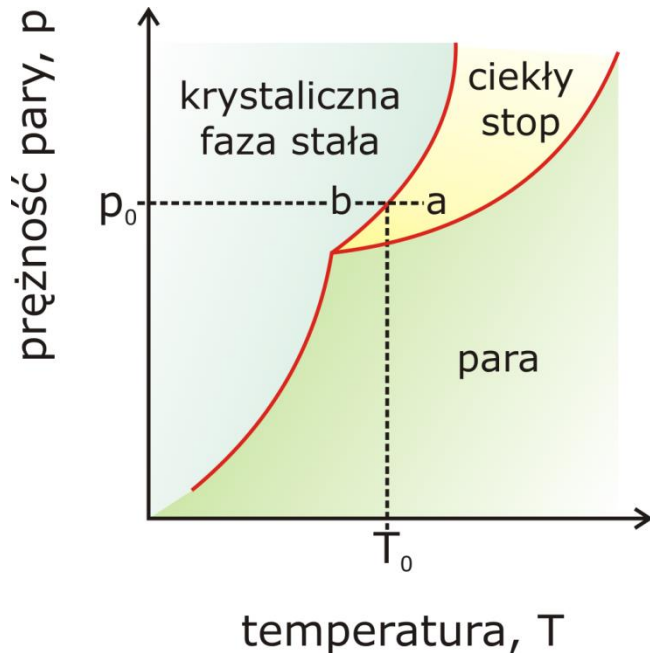
- koincydencji węzłów sieci (wspólne węzły dla sąsiednich ziaren),
- struktury „daszkowe”,
- gromadzenie się na granicy zanieczyszczeń.

Otrzymywanie monokryształów

Podstawy krystalizacji

Warunki termodynamiczne

Warunkiem istnienia stabilnej termodynamicznie fazy jest niższa wartość entalpii swobodnej, zaś kierunek przemian jest zgodny z obniżeniem entalpii swobodnej tj. $\Delta G < 0$

Podstawy krystalizacji

Siła napędowa krystalizacji

Przemiana samorzutna: $\Delta G < 0$

W_f – praca, miara samorzutności procesu:

$$W_f = -\Delta G = -\Delta H + T\Delta S$$

ale w temperaturze topnienia:

$$\Delta H = T_m \Delta S$$

stąd:

$$W_f = -\Delta H + T(\Delta H / T_m)$$

czyli:

$$W_f = -\frac{\Delta H}{T_m} (T - T_m)$$

(przechłodzenie)

Podstawy krystalizacji

Zarodkowanie

Dla powstania stabilnej nowej fazy krystalicznej w ośrodku konieczne jest przekroczenie bariery energetycznej dla wytworzenia nowej granicy międzyfazowej.

Mikroobszary nowej fazy – zarodki

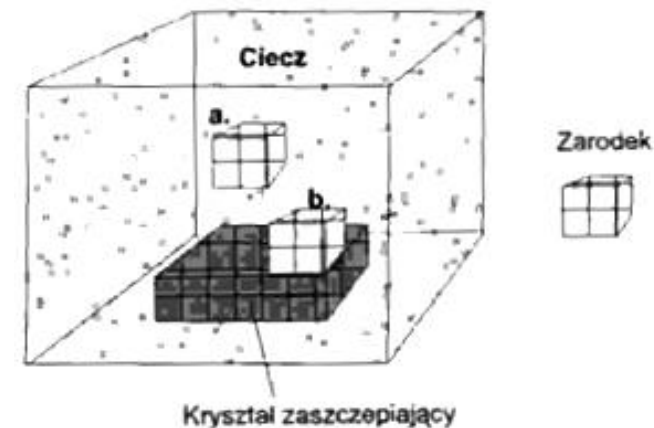
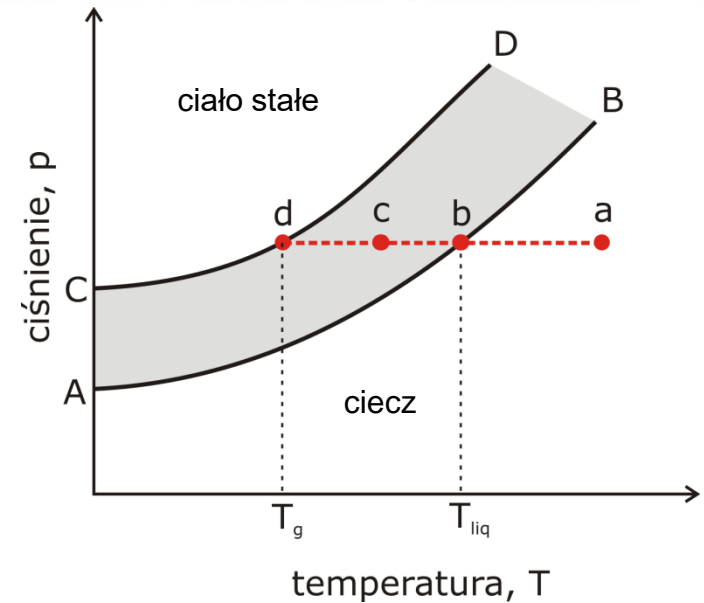
ΔG_n - zmiana energii swobodnej obszaru konieczna do wytworzenia zarodka nowej fazy

$$\Delta G_n = V \Delta g_{chem} + S_\gamma$$

I
II

I - entalpia

II - powierzchnia właściwa

Podstawy krystalizacji

Zarodkowanie

Dla zarodka kulistego

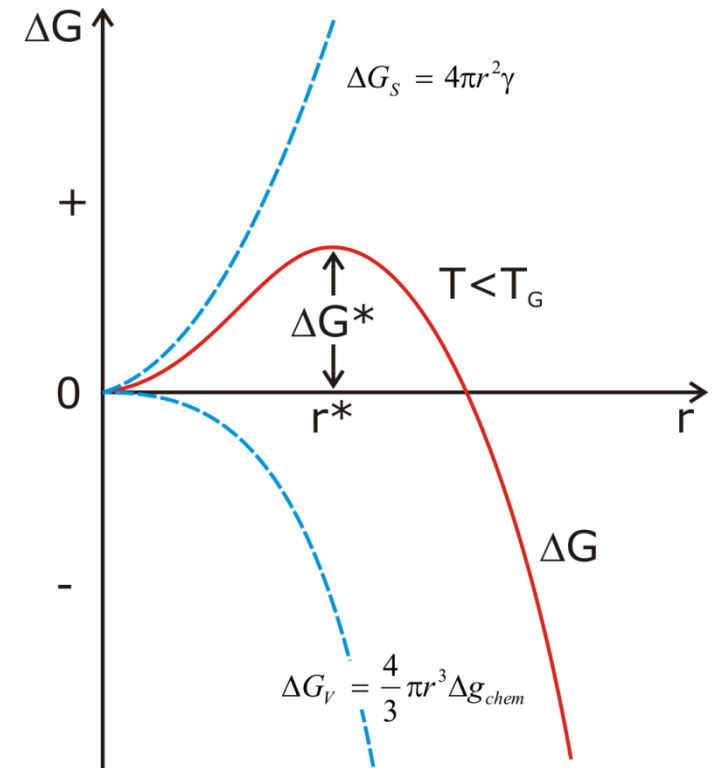
$$\Delta G = \frac{4}{3} \pi r^3 \Delta g_{chem} + 4\pi r^2 \gamma$$

stąd wielkość zarodka krytycznego (zdolnego do wzrostu):

$$r^* = -\frac{2\gamma}{\Delta g_{chem}}$$

czyli:

$$r^* = -\frac{2\gamma T_m}{\Delta H(T - T_m)}$$

Zarodkowanie

Ze wzrostem przechłodzenia maleje wielkość zarodka krytycznego, tj. łatwiej wytworzyć zarodek, który może samorzutnie rosnać.

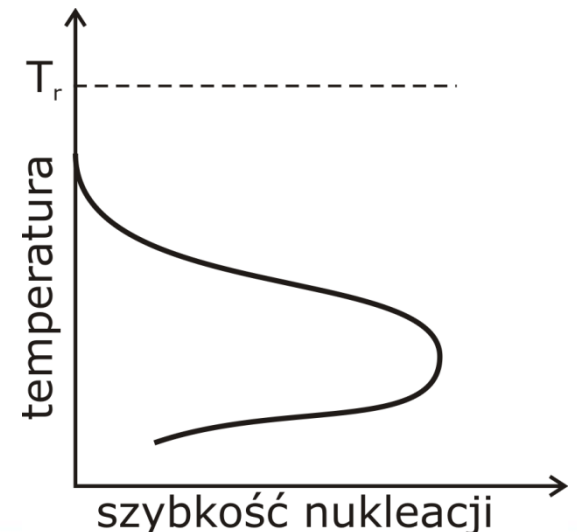
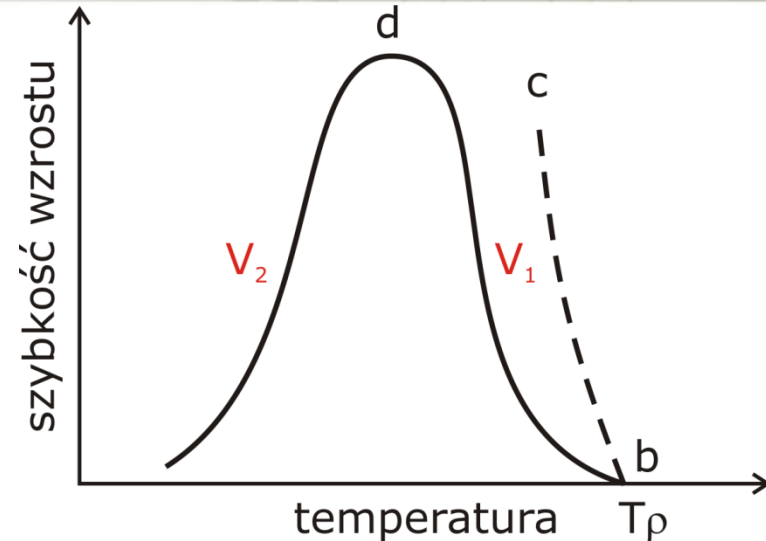
Stąd szybkość tworzenia się zarodków V_1 rośnie z przechłodzeniem:

$$V_1 \propto \exp\left(-\frac{A}{T_m(T - T_m)^2}\right)$$

Jednocześnie wraz ze wzrostem przechłodzenia maleje ruchliwość atomów w stopie więc szybkość V_2 tworzenia zarodków:

$$V_2 \propto \exp\left(-\frac{B}{kT}\right)$$

Szybkość tworzenia zarodków jest wypadkową i posiada ekstremum.

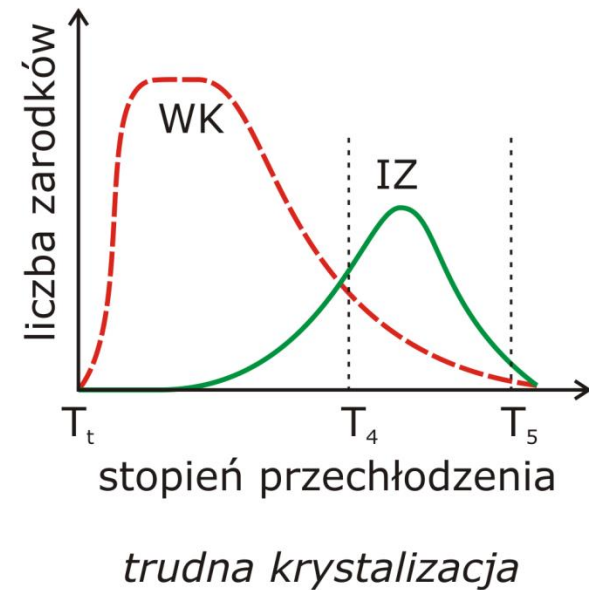
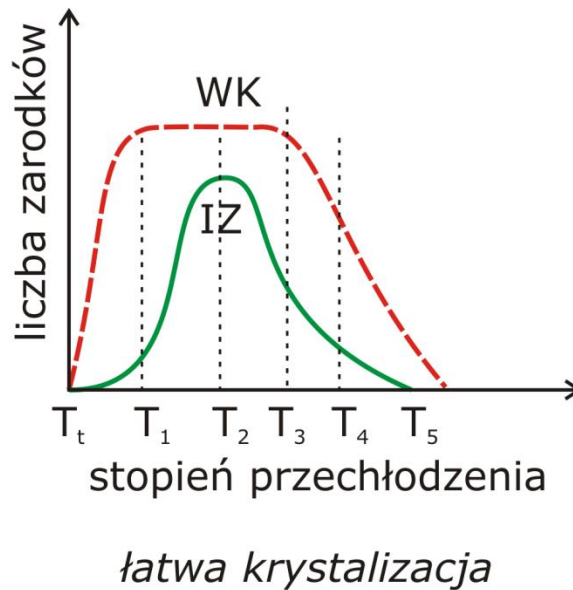
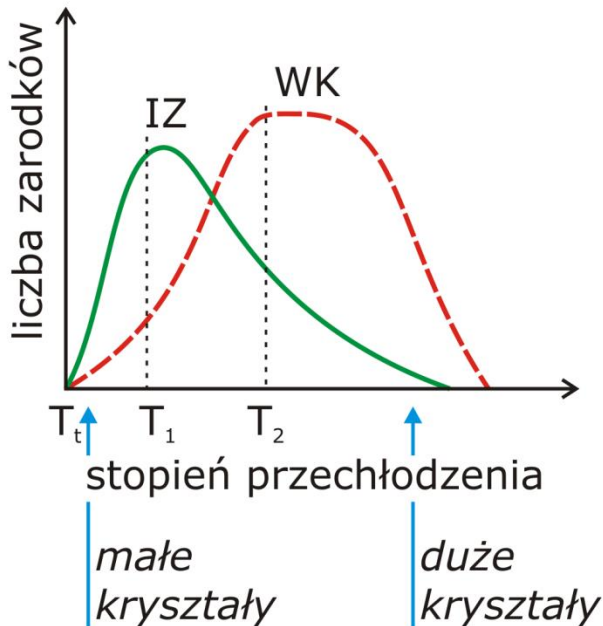

Podstawy krystalizacji

Kinetyka wzrostu kryształów

IZ – ilość zarodków

WK – wzrost kryształów

Zarodkowanie homogeniczne i heterogeniczne

Podstawy krystalizacji

Kinetyka wzrostu kryształów

Ściany kryształu rosną z szybkościami proporcjonalnymi do ich energii powierzchniowej
(reguła Gibbsa-Curie-Wulffa)

$$V_1 : V_2 : V_3 = \gamma_1 : \gamma_2 : \gamma_3$$

stąd w pokroju zewnętrznym kryształu powinny dominować ściany o najniższych energiach powierzchniowych.

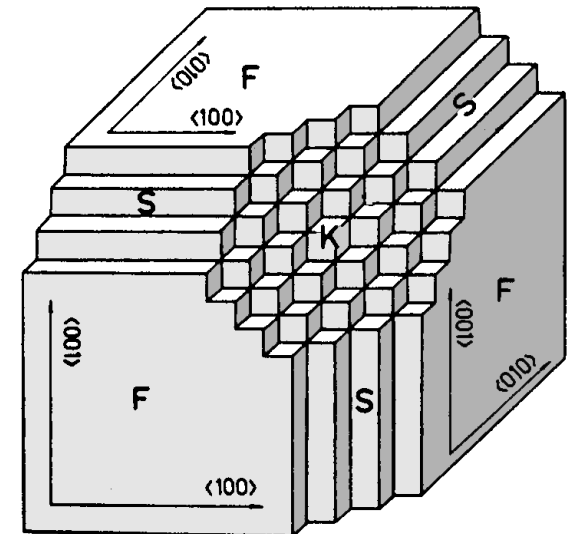
Podstawy krystalizacji

Kinetyka wzrostu kryształów

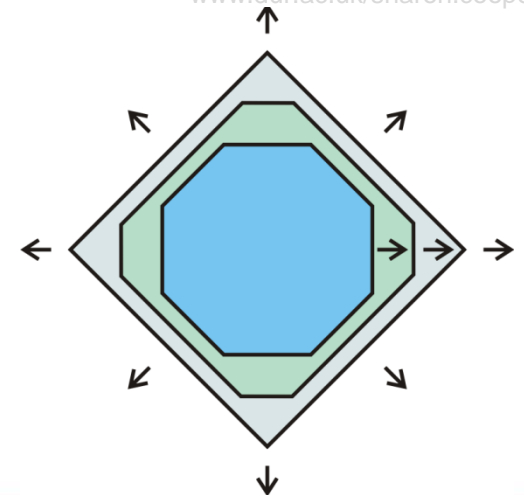
Atomy są przyłączane na powierzchniach gładkich, gdzie energia wydzielająca się podczas przyłączania jest najmniejsza i dążą drogą dyfuzji powierzchniowej do pozycji, gdzie wiążą się trwale (energia największa).

W toku krystalizacji w początkowych etapach dominują więc ściany o wyższych energiach (np. dla NaCl ściany $\{110\}$, $\{111\}$), które zanikają na rzecz ścian o niższej energii ($\{100\}$).

Pokrój zewnętrzny kryształu jest odzwierciedleniem jego sieci krystalicznej.

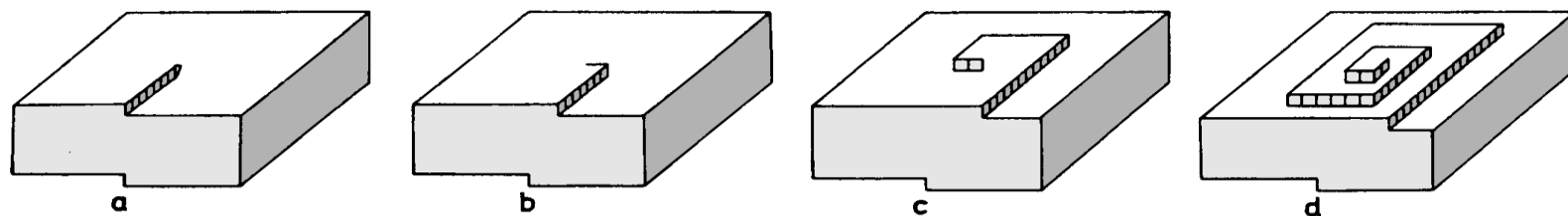

www.dur.ac.uk/sharon.cooper

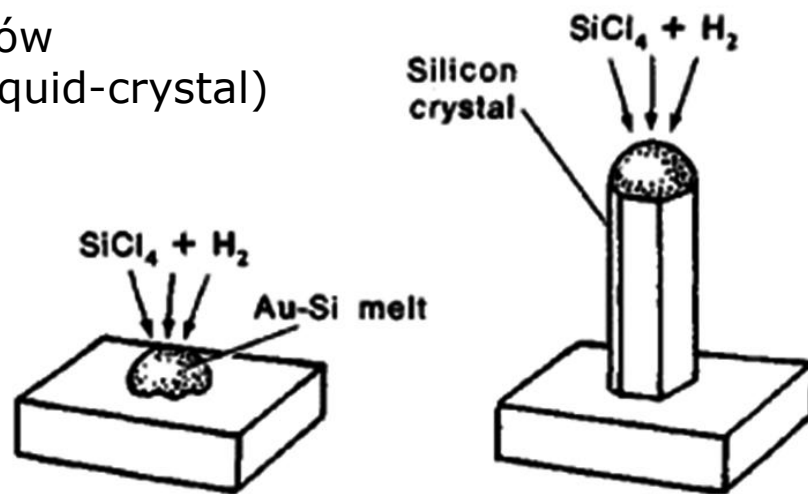

Inne mechanizmy kontrolujące wzrost kryształów

Przykład I. Wzrost kryształów na dyslokacji śrubowej

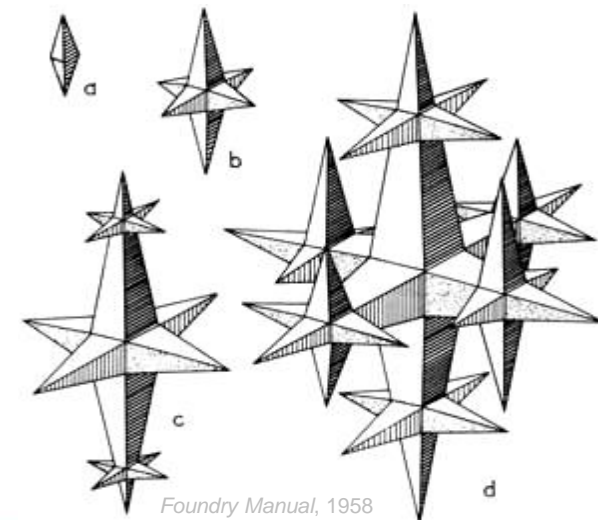
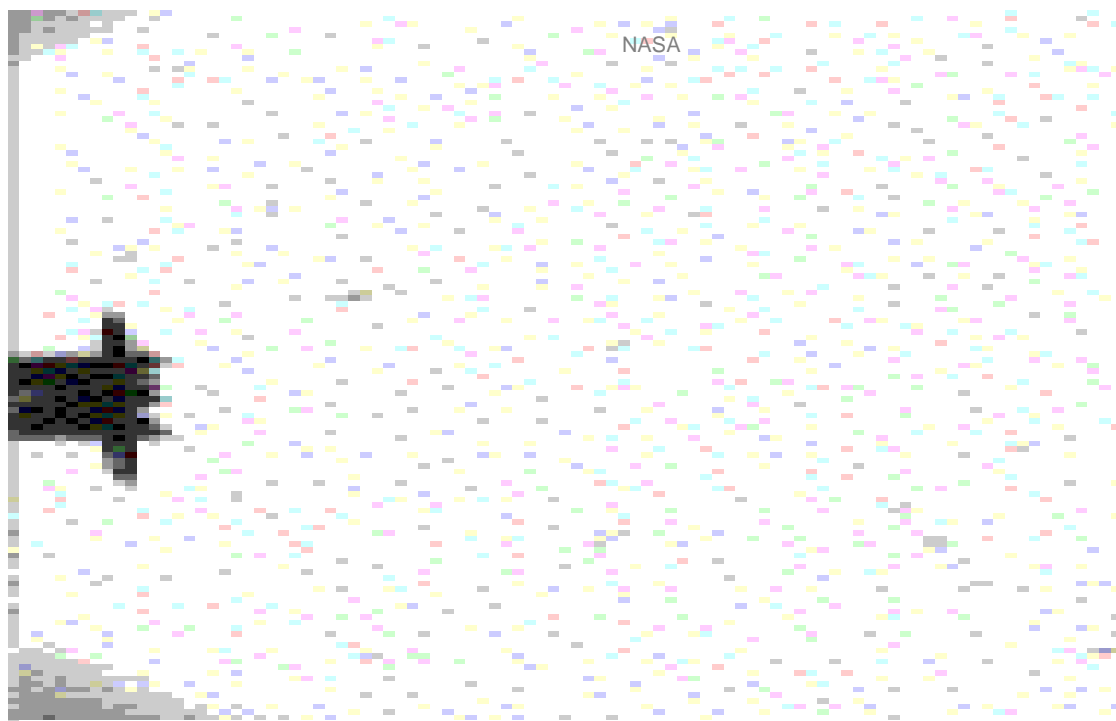
Przykład II. Wzrost kryształów mechanizmem VLS (vapour-liquid-crystal)

<http://encyclopedia2.thefreedictionary.com>

Inne mechanizmy kontrolujące wzrost kryształów

Przykład III. Krystalizacja kontrolowana odprowadzeniem ciepła ze strefy krystalizacji – wzrost dendrytyczny

Techniki otrzymywania monokryształów

Warunki wzrostu dużych kryształów:

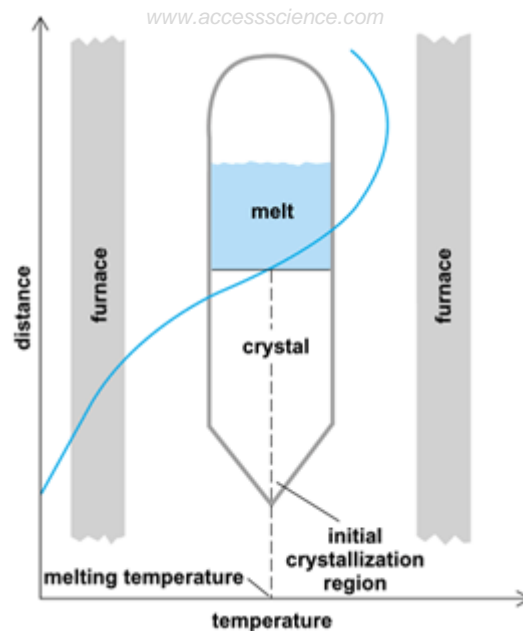
- ❑ Minimalna ilość zarodków (jeden) = małe przechłodzenie + zarodkowanie heterogeniczne (kontrolowane)
- ❑ Równomierne odprowadzanie ciepła ze strefy reakcji

Techniki otrzymywania monokryształów

Metody otrzymywania monokryształów (wybrane przykłady):

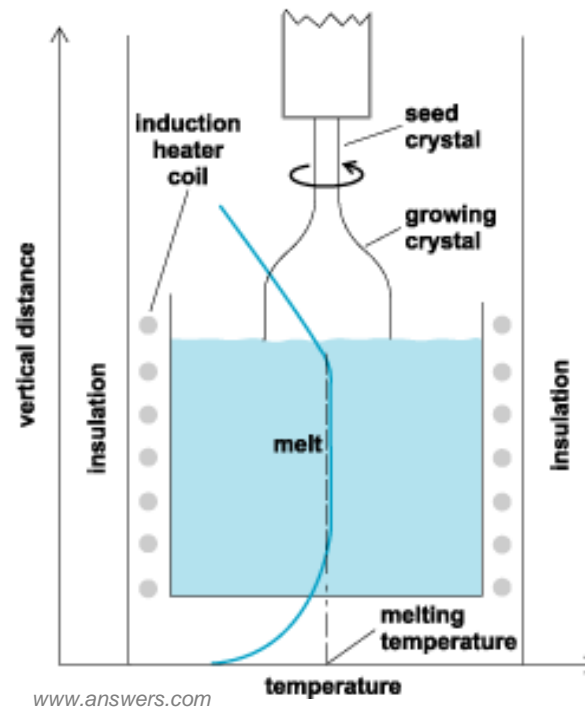
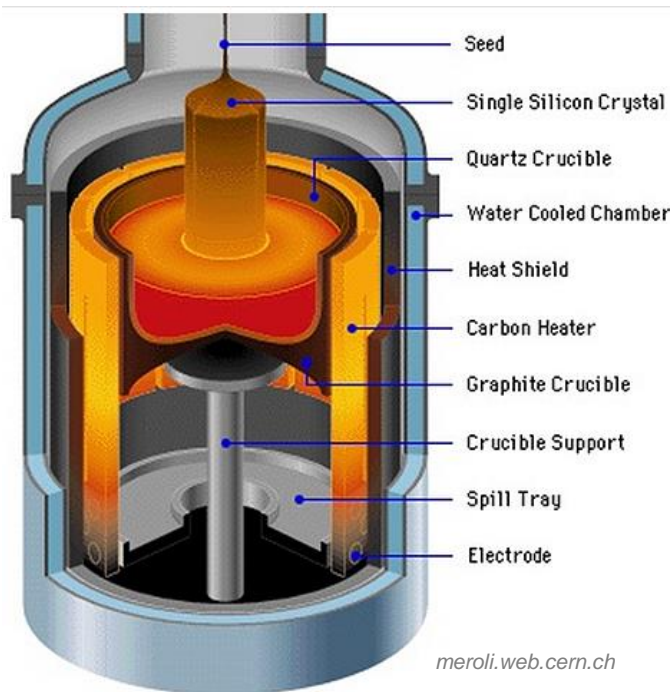
1. Tygłowe - Metoda Bridgmana

Techniki otrzymywania monokryształów

Metody otrzymywania monokryształów (wybrane przykłady):

1. Tygłowe - Metoda Czochralskiego

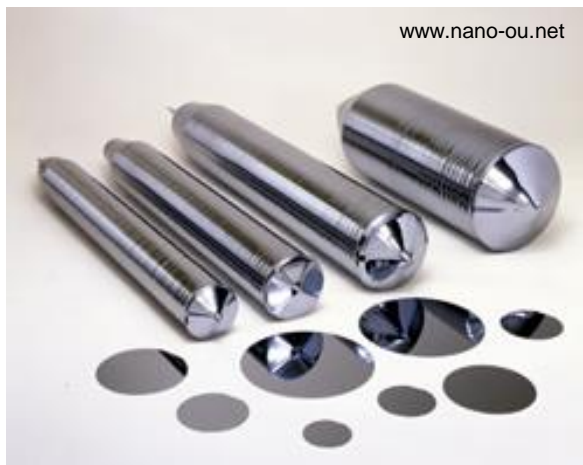

Techniki otrzymywania monokryształów

Metody otrzymywania monokryształów (wybrane przykłady):

1. Tyglowe - Metoda Czochralskiego

- ❑ Wyciąganie monokryształu ze stopu
- ❑ Kryształy o wysokości do 50 cm i kilku cm średnicy
- ❑ Wysoka czystość i doskonałość monokryształów

Techniki otrzymywania monokryształów

Metody otrzymywania monokryształów (wybrane przykłady):

1. Tyglowe - Metoda Czochralskiego

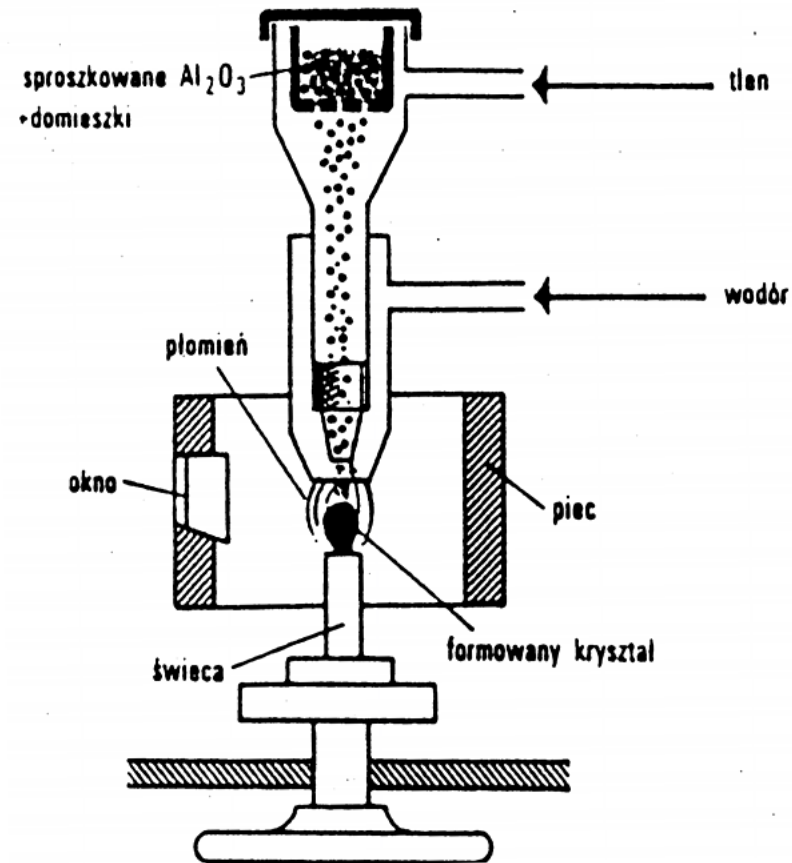

Techniki otrzymywania monokryształów

Metody otrzymywania monokryształów (wybrane przykłady):

2. Beztyglowe - Metoda Verneuil'a

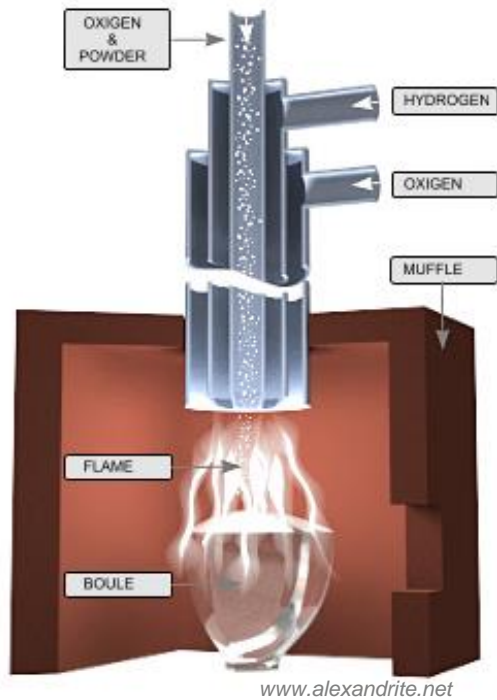
- ❑ Stاپanie proszku tlenku w palniku wodorotlenowym
- ❑ Wzrost monokryształu wskutek krystalizacji stopionych kropli padających na zarodek
- ❑ Monokryształy w kształcie „gruszki” o długości do kilku cm i średnicy 1 cm
- ❑ Otrzymywanie monokryształów różnej barwy

Techniki otrzymywania monokryształów

Metody otrzymywania monokryształów (wybrane przykłady):

2. Beztyglowe - Metoda Verneuil'a

BARWA MONOKRYSTAŁÓW KORUNDU

Nazwa	Barwa	Dodatki
leukoszafir	bezbarwny	-
rubin	czerwony	Cr
szafir	niebieski	Ti, Fe
topaz	żółty	Fe, Ni, Ti, Tl
szafir fioletowy	fioletowy	Mn, V
aleksandryt	zielony	V, Co

Metody otrzymywania monokryształów (wybrane przykłady):

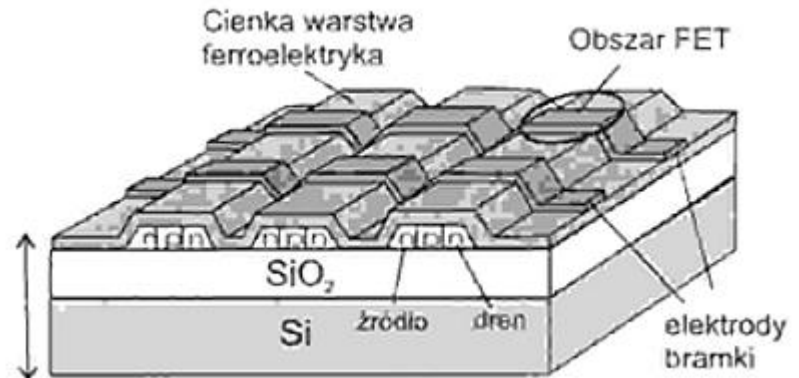
4. Krystalizacja z fazy gazowej

Warunki procesu:

- niskie stężenia (par),
- wysokie temperatury

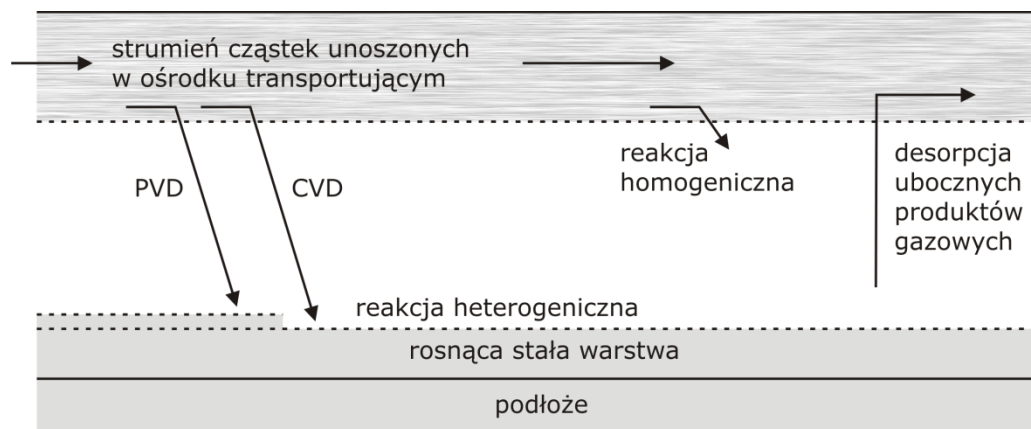
stąd:

- wolne procesy krystalizacji,
- możliwość otrzymywania niezdefektowanych kryształów,
- małe wymiary (warstwy, proszki),
- podstawa technologii w elektronice.

Metody otrzymywania monokryształów (wybrane przykłady):

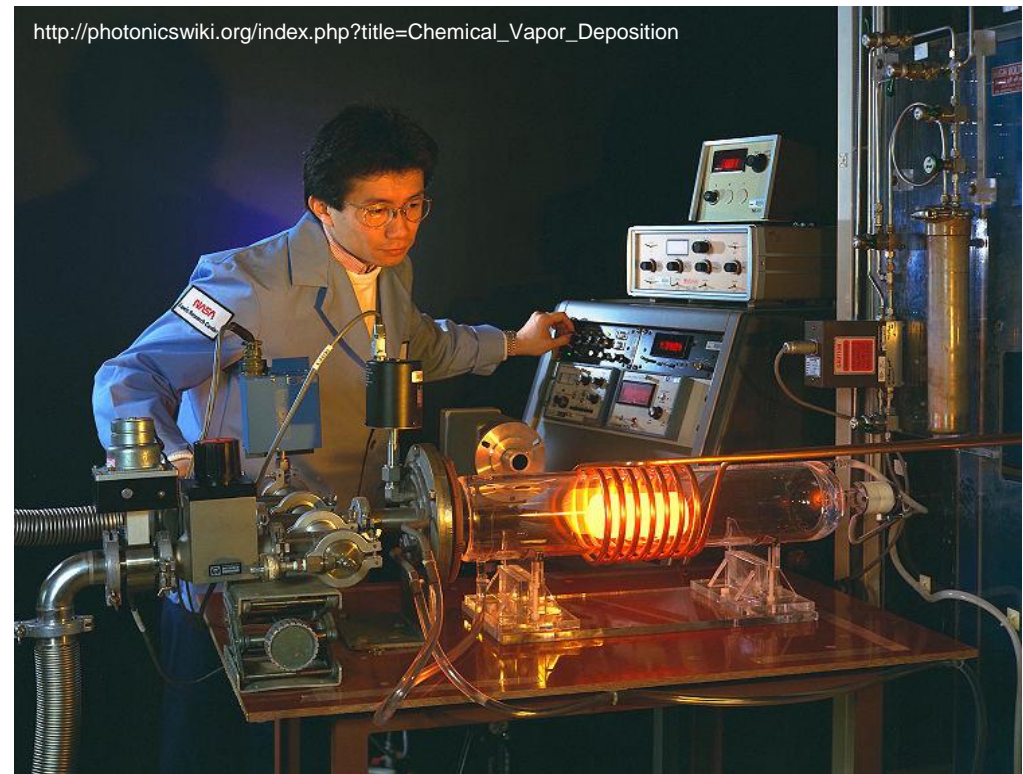
4. Krystalizacja z fazy gazowej

PVD	CVD
metody wykorzystujące zjawiska fizyczne	metody wykorzystujące reakcje chemiczne
<ul style="list-style-type: none"> • parowania • sublimacji • rozpylania 	

CVD Chemiczna krystalizacja z fazy gazowej (Chemical Vapor Deposition)

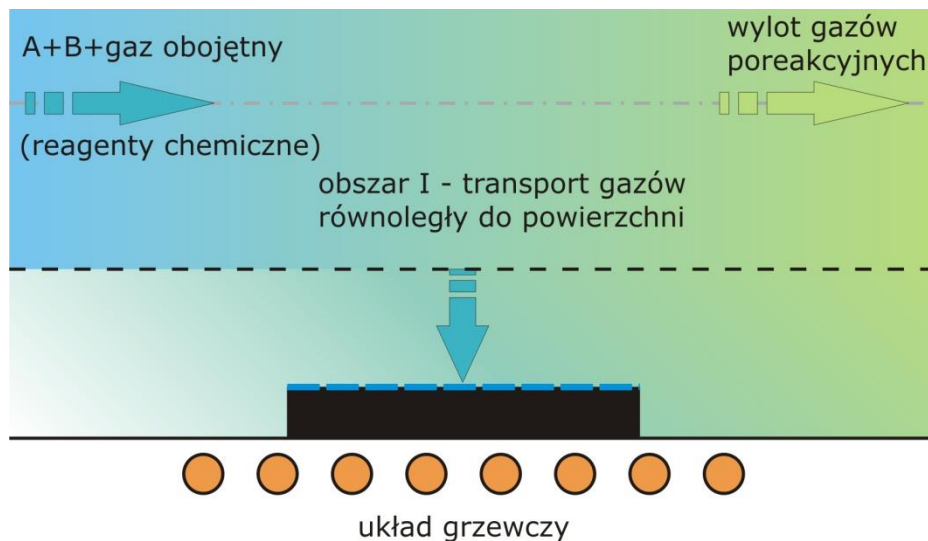
Warstwy osadzone są w wyniku reakcji chemicznej gazowych reagentów na ogrzonym podłożu

Techniki otrzymywania monokryształów

CVD Chemiczna krystalizacja z fazy gazowej (Chemical Vapor Deposition)

Etapy procesu:

- Transport reagentów nad podłoże (od źródła w strumieniu gazów)
- Adsorpcja reagentów na podłożu
- Reakcja chemiczna np.: $3 \text{SiH}_4 + 4 \text{NH}_3 = \text{Si}_3\text{N}_4 + 12 \text{H}_2$
- Dyfuzja produktu po powierzchni do miejsc wzrostu warstwy
- Desorpcja produktów odpadowych

Techniki otrzymywania monokryształów

(PVD) Fizyczna krystalizacja z fazy gazowej (Physical Vapor Deposition)

Techniki wykorzystujące przy nanoszeniu warstw zjawiska fizyczne takie jak parowanie, rozpylanie, itp.

Przykład układu do reaktywnego parowania (ARE):

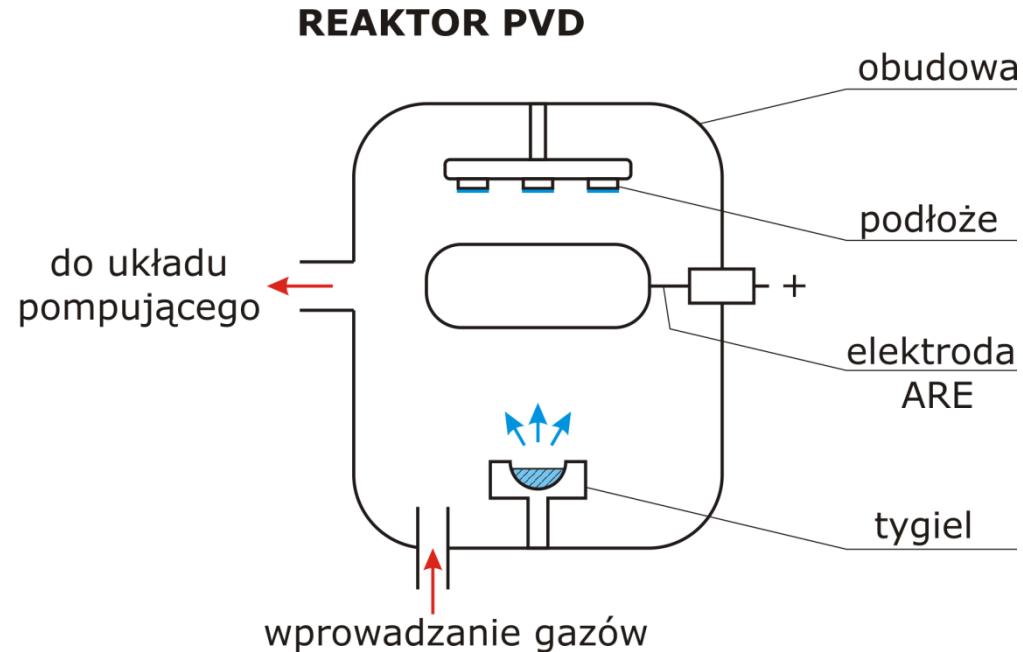
- ❑ Układ znajduje się w wysokiej próżni;
- ❑ Bombardowanie metalu wiązką elektronów powoduje parowanie (rozpylanie) metalu, jednocześnie wytwarzając stan zimnej plazmy nad tygłem (targetem);
- ❑ W strefę plazmy wprowadza się gaz reaktywny, który przenosi strumień cząstek nad podłoże;
- ❑ Cząstki osadzają się na podłożu (ew. reagują z gazem azot) tworząc warstwę;

Inne techniki - wzbudzenie magnetronowe, platerowanie jonowe (wysokie napięcie)...

Techniki otrzymywania monokryształów

(PVD) Fizyczna krystalizacja z fazy gazowej (Physical Vapor Deposition)

- ❑ Zastosowanie:
warstwy metali, TiN, TiC, TaC –
narzędzia i elektronika
- ❑ Zalety:
  - niska temperatura procesu,
  - wysoka przyczepność warstw do podłoża,
  - wysokie gęstości

Właściwości i zastosowanie monokryształów

Cechy monokryształów

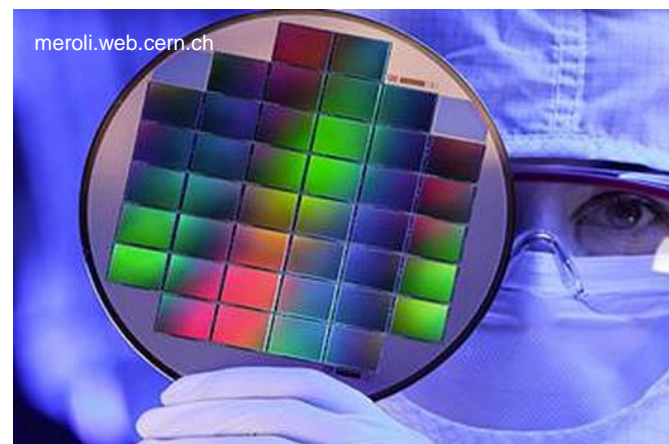
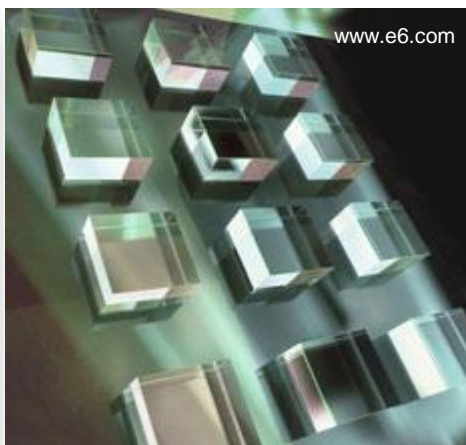
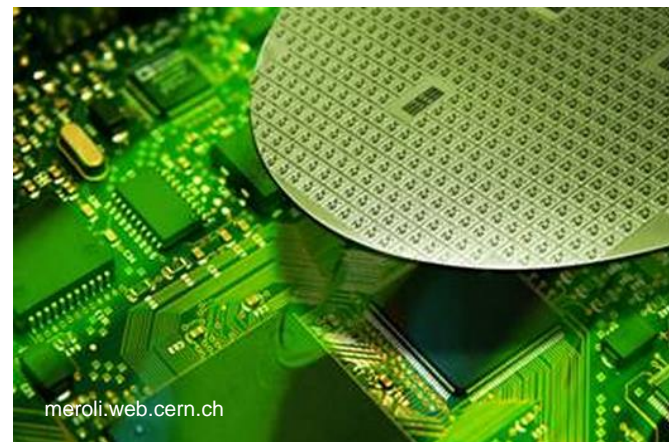
- małe zdefektowania
- wysoka sztywność i twardość
- wysoka wytrzymałość
- kruchość
- przezroczystość (jonowe i kowalencyjne)
- izotropia właściwości
- rozszczepienie i załamanie światła

Właściwości i zastosowanie monokryształów

Zastosowanie monokryształów

- jubilerstwo,
- elementy maszyn i urządzeń,
- elektronika,
- optoelektronika.

**AKADEMIA GÓRNICZO-HUTNICZA
IM. STANISŁAWA STASZICA W KRAKOWIE**

NAUKA O MATERIAŁACH

**Dziękuję.
Do zobaczenia
za tydzień.**

JERZY LIS

**Wydział Inżynierii Materiałowej i Ceramiki
Katedra Ceramiki i Materiałów Ogniotrwałych**